

Dominik Przygodzki*

Od stanowiska archeologicznego do rezerwatu archeologicznego i parku archeologicznego, czyli muzealizacja archeologiczna

From an archaeological site to an archaeological preserve and archaeological park – archaeological musealisation

Słowa kluczowe: architektura, dziedzictwo kulturowe, ekspozycja relikwów, park archeologiczny, muzealizacja, stanowisko, rezerwat, archeologia eksperymentalna, rekonstrukcja

Key words: architecture, cultural heritage, exhibition of relics, archaeological park, musealisation, archaeological site, reserve, experimental archaeology, reconstruction

Ekspozycja archeologiczna w literaturze przedmiotu jest często nazywana *rezerwatem*¹, który już w latach 60. ub. stulecia w Polsce uważany był za typ obiektu muzealnego o wyjątkowym znaczeniu. Żywa dyskusja w środowisku historyków, archeologów, architektów i muzeologów na ten temat wywołana została spektakularnymi odkryciami archeologicznymi związanym z naszymi najdawniejszymi dziejami, w tym m. innymi w Wiślicy, Krakowie, Przemyślu, Poznaniu, Gnieźnie czy w Gieczu. Co więcej, sformułowanie o „rezerwach – muzeach nowego typu” znalazło się także w oficjalnych dokumentach sygnowanych przez ówczesne Ministerstwo Kultury i Sztuki². Witold Hensel uważał, że obszar rezerwatu archeologicznego udostępniony w całości lub w części zwiedzającym to *muzeum na miejscu wykopalisk*³, a rezerwat archeologiczny to *ekspozycja zabytków znalezionych na miejscu*⁴. To ważne uwarunkowanie potwierdzał również cytowany już Rajewski, który uważał, że rezerwat jest szczególnym typem ekspozycji muzealnej, której podstawą jest pokaz *in situ*, czyli w terenie.

Pojęcie *ekspozycja archeologiczna*, podobnie jak inne pojęcia używane na określenie specyficznej formy

The *archaeological exhibition*, which is often called a *reserve*¹ in subject literature, has already been considered a type of museum site of exceptional significance in Poland since the 1960's. Lively discussion among the circles of historians, archaeologists, architects and museologists on this subject has been brought on by spectacular archaeological discoveries associated with our most ancient past, including, among others, those in Wiślica, Krakow, Przemyśl, Poznań, Gniezno or Giecz. Furthermore, the statement concerning “preserves – a new type of museums” was also found in official documents signed by the Ministry of Culture and the Arts of the time². Witold Hensel believed that the area of an archaeological reserve, made available either partially or entirely to visitors, is a *museum in place of a dig site*³, while an archaeological reserve is an *exhibition of historical artefacts found on site*⁴. This important condition was also confirmed by the already-cited Rajewski, who believed that a preserve is a special type of museum exhibition, the basis of which is *in situ* display.

The term *archaeological exhibition*, similarly to other terms used to describe the specific form of presentation that is on-site exhibition of architectural relics that

* dr inż. arch., Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej im. T. Kościuszki

* dr inż. arch., Institute of the History of Architecture and the Conservation of Historical Monuments, Faculty of Architecture of the T. Kościuszko Cracow University of Technology

Cytowanie / Citation: Przygodzki D. From an archaeological site to an archaeological preserve and archaeological park – archaeological musealisation. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2018;55:7-15

Otrzymano / Received: 09.04.2018 • **Zaakceptowano / Accepted:** 16.05.2018

doi:10.17425/WK55ARCHE

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

ekspozycji, jaką jest terenowa ekspozycja reliktyw architektonicznych pozostających w miejscu eksploracji archeologicznej – *in situ* – a więc w miejscu oryginalnej lokalizacji odkrytego artefaktu, jest trudne do zdefiniowania i różnie rozumiane w środowiskach reprezentujących różne dziedziny i dyscypliny naukowe. Generalnie badane i analizowane rozwiązania wskazują na wykształcenie się dwóch podstawowych typów ekspozycji archeologicznej: ekspozycji plenerowej nazywanej w zachodnioeuropejskiej terminologii *Open-Air Museum*, czyli *archeologiczne muzeum plenerowe*, które jest podatne na wpływ czynników atmosferycznych, oraz *muzeum archeologiczne* będące obiektem kubaturowym, czyli budynkiem lub budowlą, eliminującym w całości lub w części wpływ tych czynników, np. we Włoszech nazywanych *copertura archeologica*⁵ lub *architettura per archeologia*⁶. W obu tych przypadkach archeologiczne muzeum plenerowe, jak i archeologiczne muzeum kubaturowe (lub kameralne – jako synonim „zamkniętego”) z reguły należą terytorialnie do wyznaczonej wcześniej strefy ochrony archeologicznej obejmującej jedno lub więcej badawczych *stanowisk archeologicznych*. Andrzej Kadłuczka zaproponował definicję rezerwatu jako *przestrzeni ochronną, uformowaną w sposób świadomy i celowy, powiązaną z reliktywami architektonicznymi oraz własny podział rezerwatów pod kątem charakteru kształtowanej przestrzeni na rezerwaty zamknięte i otwarte*⁷. Przestrzeń ta musi spełniać określone wielostronne uwarunkowania: winna być zabezpieczona w sposób dostateczny przed działaniem sił przyrody i nieuprawnionej ingerencji człowieka oraz być ukształtowana w sposób zapewniający zwiedzającemu dostęp do dziedzictwa, jego właściwego zrozumienia, interpretacji i przeżycia estetycznego, a także sprawne zarządzanie i dalsze naukowe badanie stanowiska.

Najczęściej bywa tak, że dawna strefa ochrony archeologicznej przekształcona zostaje w *park archeologiczny*, który oferuje oba sposoby ukształtowania przestrzeni, to znaczy jest plenerowym muzeum archeologicznym integralnie powiązanym z obiektem lub obiektami kubaturowymi, które eksponują zarówno znaleziska *in situ*, jak i prezentują kolekcję ruchomych przedmiotów uzyskanych w trakcie eksploracji stanowiska archeologicznego, wzbogaconą o elementy prezentacji medialnej.

Dobrym przykładem takiej koncepcji jest wielki park archeologiczny w Xanten w Niemczech, a także park archeologiczny Petronellum-Carnuntum w Austrii, przekształcony z tradycyjnego XIX-wiecznego rezerwatu archeologicznego w nowoczesne *ecomuzeum* mocno osadzone w lokalnej społeczności. Oba te przykłady zostaną omówione i przeanalizowane w dalszej części rozprawy.

Istotnym elementem ekspozycji archeologicznej jest jej czytelność pod względem przestrzennej konstrukcji – najczęściej reliktywno zachowanych – fragmentów i elementów dawnych budowli. Problem ten wystąpił już na samym początku archeologii, kiedy rozpoczęto eksplorację pierwszych rezerwatów na terenach kultur starożytnych i antycznych. Znane są pierwsze próby re-

main at the site of archaeological exploration – *in situ* – and thus at the original location of a discovered artefact, is hard to define and is understood in different ways in circles representing different scientific fields and disciplines. In general, the solutions that were investigated and analysed point to the formation of two basic types of archaeological exhibitions: open-air exhibitions, which in western European terminology are called Open-Air Museums, and which are susceptible to the influence of atmospheric conditions, as well as archaeological museums, which are structures or buildings that either entirely or partially eliminate the influence of these factors, and which are, for instance, called *copertura archeologica*⁵ or *architettura per archeologia*⁶ in Italy. In both of these cases, an open-air archaeological museum, as well as an archaeological museum structure (or cameral – as a synonym of “enclosed”) usually belong to a previously delineated zone of archaeological protection in terms of territory, covering either one or more archaeological research sites. Andrzej Kadłuczka proposed a definition of the reserve as *a protective space, formed in a conscious and purposeful manner, linked with architectural relics*, as well as his own division of reserves *in terms of the character of the space that is being shaped, into enclosed and open preserves*⁷. The space must meet specific, multilateral conditions, such as: it should be secured in a sufficient manner from the influence of the forces of nature and unlawful interference by man, and should be shaped in a manner that provides visitors with access to heritage, its appropriate understanding, interpretation and aesthetic experience, in addition to effective management and further scientific study of the site.

It is most often the case that a former zone of archaeological protection becomes transformed into an *archaeological park*, which offers two forms of the shaping of space, which means that it is both an open-air archaeological museum that is integrally tied with a structure or structures, which exhibit both on-site artefacts, as well as a collection of movable objects obtained during the exploration of an archaeological dig site, supplemented by elements of media presentation.

The large archaeological park in Xanten, Germany, as well as the Petronellum-Carnuntum archaeological park in Austria, transformed from a traditional nineteenth century archaeological reserve into a modern eco-museum with strong support in the local community, are both good examples of this concept. Both of these examples will be discussed and analysed further in this dissertation.

An archaeological exhibition's essential element is its legibility in terms of the spatial structure of the fragments and elements of past edifices, most often in relic form. This problem has made itself evident already at the beginning of archaeology, when the exploration of the first preserves in lands of ancient and prehistoric cultures took place. We know of the first attempts at reconstructing the ruined buildings of the Athenian Acropolis, Herculaneum and Pompeii, where so-called anastylosis – a method of reconstructing a structure with

konstrukcji zrujnowanych budowli Akropolu ateńskiego, Herkulanum i Pompei, gdzie zaczęto po raz pierwszy stosować tzw. anastylozę, czyli metodę odbudowy obiektu z wykorzystaniem oryginalnych części lub z zastosowaniem zrekonstruowanych, brakujących elementów.

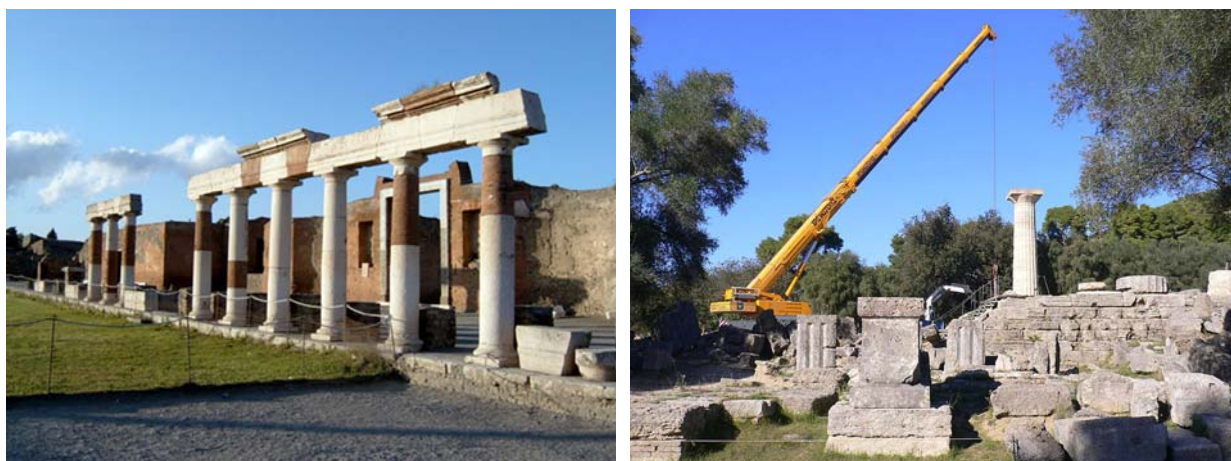
the use of its original parts or by utilising reconstructed versions of missing elements – was employed.

One notable illustration of the endeavours leading to the establishment of conditions for the appropriate perception of partially preserved structures in the reserve

Ryc. 4. Stopniowa rekonstrukcja Partenonu na Akropolu w Atenach: kompilacja anastylozy wykorzystującej oryginalne elementy i nowych uzupełnień (po lewej) oraz fragment belkowania szczytu świątyni z wyraźnie odróżniającymi się nowymi uzupełnieniami (po prawej)

Fig. 4. The gradual reconstruction of the Parthenon at the Acropolis in Athens: a compilation of anastylosis utilising original elements and new infills (to the left), as well as a fragment of the entablature of the gable of the temple with clearly differing new infills (to the right)

Ryc. 5. „Tradycyjna” metoda anastylozy zastosowana w Pompejach (po lewej) i współczesna rekonstrukcja świątyni Zeusa w Olimpii w oparciu o anastylozę z wykorzystaniem oryginalnych elementów kolumnady

Fig. 5. The “traditional” method of anastylosis used in Pompeii (to the left) and the contemporary reconstruction of the temple of Zeus in Olympia based on anastylosis with the use of the original elements of the colonnade

Szczególną ilustracją przedsięwzięć zmierzających do stworzenia warunków właściwej percepcji obiektów zachowanych szczątkowo w rezerwacie ateńskiej Agory jest podjęta rekonstrukcja jednego z największych obiektów antycznych tego zespołu, Stoi Attalosa, budynku wzniesionego w latach 159–138 p.n.e., a zniszczonego przez najazd Herulów w 267 roku. Rekonstrukcja ta, przeprowadzona w latach 1953–1956 przez American School of Classical Studies at Athens, sfinansowana przez Rockefellera i sponsorów amerykańskich, została przeprowadzona z myślą o zwiedzających i stworzeniu zarówno przestrzeni recepcyjnej dla ruchu turystycznego, zaplecza badawczego, jak i największej części ekspozycji archeologicznej. Zrekonstruowana perfekcyjnie forma architektoniczna daje także wyobrażenie o skali antycznej architektury, co jest szczególnie

of the Athenian Agora is the attempted reconstruction of one of the largest ancient buildings of this complex – the Stoa of Attalos, a building erected in the years 159–138 BCE and subsequently destroyed by an invasion of the Heruli in 267. The reconstruction performed in the years 1953–1956 by the American School of Classical Studies at Athens and financed by Rockefeller and other American sponsors was performed with visitors in mind, as well as with the creation of both a reception space for tourists, a research facility, as well as the largest possible archaeological exhibition. The perfectly reconstructed architectural form also gives us an image of the scale of ancient architecture, something that is particularly clear in the case of the nearby Odeon of Agrippa, which is completely unidentifiable among the ruins of the Agora’s buildings.

ważne w przypadku sąsiedniego monumentalnego Odeonu Agrypy, całkowicie nieczytelnego wśród ruin zabudowań Agory.

Chociaż rekonstrukcja Stoi Attalosa przyjęta została przez środowisko konserwatorskie bez entuzjazmu, to w ciągu pół wieku, jakie minęło od zrealizowania tego eksperymentu, zwłaszcza pod wpływem słynnej Deklaracji z Nara⁸, szczególnie na obszarach parków archeologicznych chętnie wraca się do rekonstrukcji całych obiektów, głównie z uwagi na walory ekspozycyjne takiego zabiegu, a także potrzeby użytkowe archeologicznych muzeów plenerowych. Od 1992 roku prowadzona jest permanentna rekonstrukcja ateńskiego Partenonu, w części oparta na metodzie anastylozy, wykorzystująca istniejące elementy, ale także z wykorzystaniem komputerowo wspomaganą rekonstrukcją, którą prowadzi prof. Manolis Korres. W tym samym roku Niemiecki Instytut Archeologiczny rozpoczął realizację programu anastylozy świątyni Zeusa w Olimpii, która została spalona przez Teodozjusza w 426 roku, ale potężna kamienna budowla runęła ostatecznie po dwóch trzęsieniach ziemi, jakie miały miejsce w latach 551–552. Pod koniec listopada 2012 została zakończona druga faza anastylozy, która

Although the reconstruction of the Stoa of Attalos was received without enthusiasm by conservation circles, during the five decades that have passed since the carrying out of this experiment, particularly under the influence of the famous Nara Declaration⁸, the reconstruction of entire structures is often returned to, particularly in areas of archaeological parks, mainly due to the exhibition-related qualities of such measures, as well as due to the utilitarian needs of open-air archaeological museums. A permanent reconstruction of the Athenian Parthenon is being carried out since 1992, partially utilising existing elements, but also with the use of computer aided reconstruction, which is being performed by professor Manolis Korres. During the same year the German Archaeological Institute began the carrying out of a programme of anastylosis at the temple of Zeus in Olympia, which was burned down by Theodosius in 426, yet the mighty stone edifice finally crumbled after two earthquakes which took place in the years 551–552. The second phase of the anastylosis, which was based on the placement of all of the columns and the entablature on the cleaned and conserved stylobate, was finished at the end of November 2012.

Ryc. 6. Teren rezerwatu Agory w Atenach z ruinami antycznej budowli – Stoi Attalosa w końcu lat 40. ub. stulecia (po lewej) oraz historyczny budynek zrekonstruowany przez American School of Classical Studies at Athens (po prawej)

Fig. 6. The area of the Agora reserve in Athens, with the ruins of the ancient Stoa of Attalos as seen towards the end of the 1940's (to the left), as well as the historical building reconstructed by the American School of Classical Studies at Athens (to the right)

polegała na ustawieniu wszystkich kolumn i belkowania na oczyszczonym i zakonserwowanym stylobacie.

W roku 1992 została przyjęta i podpisana przez państwa członkowskie Unii Europejskiej i inne państwa, nie należące do niej, „Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego” przyjęta i ratyfikowana przez Polskę⁹, zwana Konwencją z La Valetty (tam sporządzona 16.01.1992). Konwencja przyjmując, że dziedzictwo archeologiczne, którego zasoby znajdujące się w ziemi i pod wodą nigdy nie będą zapewne w całości rozpoznane, ma tak wielkie znaczenie dla wiedzy o historii ludzkości, uznała zarazem, że jest [ono] poważnie zagrożone zniszczeniem z powodu narastającej liczby projektów zagospodarowania przestrzennego, zagrożeń naturalnych, nielegalnych lub nienaukowych wykopalisk i niewystarczającej świadomości publicznej¹⁰. Stąd

The year 1992 saw the approval and signing of the “European Convention on the protection of the archaeological heritage”, also called the La Valetta Convention (it was written there on the 16.01.1992) by European Union member states and other non-member countries, and which was approved and ratified by Poland⁹. The Convention, assuming that the archaeological heritage, the elements of which are in the earth and underwater, will probably never be fully identified, is of such great significance to the knowledge of the history of mankind, simultaneously acknowledged that it is seriously threatened with deterioration because of the increasing number of major planning schemes, natural risks, clandestine or unscientific excavations and insufficient public awareness¹⁰. Thus, the postulate of instituting appropriate administrative and scientific supervision procedures was formulated towards

też sformułowany został pod adresem sygnatariuszy i całej społeczności światowej postulat ustanowienia wszędzie tam, gdzie nie zostało to jeszcze zrealizowane, *odpowiednich kontrolnych procedur administracyjnych i naukowych*, a także wdrożenie systemowej ochrony tego dziedzictwa poprzez odpowiednie metody planowania przestrzennego i kierunków rozwoju kulturowego społeczeństwa. Konwencja z La Valetty jest szczególnie ważnym dokumentem, ponieważ wprowadza nie tylko definicje dziedzictwa archeologicznego jako *wszelkie pozostałości, obiekty i jakiejkolwiek inne ślady ludzkości z minionych epok ... [oraz] ... obejmuje struktury, konstrukcje, zespoły budowlane, eksploatowane tereny, przedmioty, zabytki innego rodzaju, jak też ich otoczenie znajdujące się na ziemi, lub pod wodą*¹¹, a także określa narzędzia i metody służące ochronie tego dziedzictwa. Jednym z takich kluczowych działań systemowych jest wymieniony przez Konwencję właśnie *rezerwat archeologiczny*, obejmujący zarówno pojedyncze zabytki, jak i całe strefy ochronne – *nawet wtedy, gdy nie ma tam widocznych pozostałości na powierzchni, lub pod wodą, dla zachowania materialnego dowodu do analizy przez następne pokolenia*.

Wreszcie, odrębny rozdział dedykuje Konwencja *zintegrowanej konserwacji dziedzictwa archeologicznego*, która winna polegać na pogodzeniu i połączeniu potrzeb wynikających z planowania rozwoju przestrzennego z potrzebami ochrony dziedzictwa archeologicznego realizowanych poprzez stałą współpracę planistów i archeologów, a oparta na dbałości o zrównoważenie strategii rozwoju z potrzebami ochrony środowiska naturalnego i kulturowego, z zagwarantowaniem niezbędnego publicznego udostępnienia stanowisk archeologicznych i z zapewnieniem bezpieczeństwa dla eksponowanych przedmiotów dziedzictwa archeologicznego.

Przenosząc problem na grunt polski należy zauważyć, że choć nie mamy równorzędnego dokumentu odnoszącego się bezpośrednio do dziedzictwa archeologicznego, właściwe zabezpieczenia jego ochrony zostały zapisane w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 roku¹². Zawiera ona wystarczające regulacje prawne i mechanizmy zabezpieczające ten rodzaj dziedzictwa przed potencjalnym zniszczeniem. W artykule 31 ustawa stanowi, że każdy, kto zamierza podjąć inwestycję budowlaną przy obiekcie wpisanym do rejestru zabytków lub na terenie objętym ochroną konserwatorską, jest zobowiązany do przeprowadzenia wyprzedzających badań archeologicznych w rodzaju i zakresie ustalonym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Ta sama procedura obowiązuje na pozostałych obszarach prawnie nieobjętych ochroną konserwatorską. Reguluje to artykuł 32 ustawy, który mówi, że każdy, kto prowadzi roboty budowlane lub ziemne, w przypadku odkrycia przedmiotu mogącego być zabytkiem, jest zobowiązany wstrzymać te roboty, zabezpieczyć znalezisko i powiadomić wojewódzkiego konserwatora zabytków, a ten dopiero jest władny podjąć decyzję co do dalszych procedur gwarantujących ochronę znaleziska.

Dochodzimy tu do kluczowej kwestii, która bywa wciąż jeszcze w Polsce przedmiotem sporów

the signatories and the global community, as well as of implementing systemic protection of this heritage through appropriate methods of spatial planning and the directions of the cultural development of society. The La Valetta Convention is a particularly important document, because it introduces not only a definition of archaeological heritage as *all remains and objects and any other traces of mankind from past epochs... [as well as]... structures, constructions, groups of buildings, developed sites, moveable objects, monuments of other kinds as well as their context, whether situated on land or under water*¹¹, but also the tools and methods used in the protection of said heritage. One of such key systemic efforts mentioned by the Convention is the archaeological reserve, which covers both individual structures, as well as entire protection zones – *even where there are no visible remains on the ground or under water, for the preservation of material evidence to be studied by later generations*.

Finally, the Convention dedicates a separate chapter to the *integrated conservation of archaeological heritage*, which should be based on reconciling and combining the needs resulting from planning spatial development with the needs of the protection of the archaeological heritage performed by a constant cooperation between planners and archaeologists, and be based on care for balancing development strategies with the needs of protecting the natural and cultural environment, while guaranteeing the necessary public accessibility to archaeological sites while ensuring the safety of exhibited objects of archaeological heritage.

When looking at the problem from a Polish perspective, then even though we do not have a similar document referring directly to archaeological heritage, the appropriate measures securing its protection were already included in the Historical Monuments Protection and Care Act of 2003¹². It contains sufficient legal regulations and mechanisms securing this type of heritage from potential destruction. Article 31 of the Act states that anyone who intends to carry out a construction project involving a structure listed in the historical sites registry, or in an area under architectural conservation, is required to perform preceding archaeological studies of the type and scope determined by the Voivodship Conservator of Historical Monuments. The same procedure is enforced in other areas which are not legally placed under conservation. This is regulated by article 32 of the Act, which states that anybody who performs construction or excavation work, in the event of discovering an object which can potentially constitute a heritage object, is required to cease performing this work, secure the finding and notify the Voivodship Conservator of Historical Monuments, and it is the Conservator who has the right to make a decision concerning further procedures ensuring the protection of the finding.

Here we arrive at a key matter, one that is still the subject of academic discussion in Poland: that of public access to contemporary cultural heritage, the paradigm of which is treated in the European Union as one of the

akademickich: społecznego dostępu do wspólnego dziedzictwa kulturowego, który to paradygmat jest w Unii Europejskiej traktowany jako jedno z gwarantowanych przez ONZ niezbywalnych praw obywatelskich. Należy od do tzw. III generacji praw człowieka, zdefiniowanych prawnie i związanych ze wzrastającą współzależnością państw w procesach postępującej globalizacji świata.

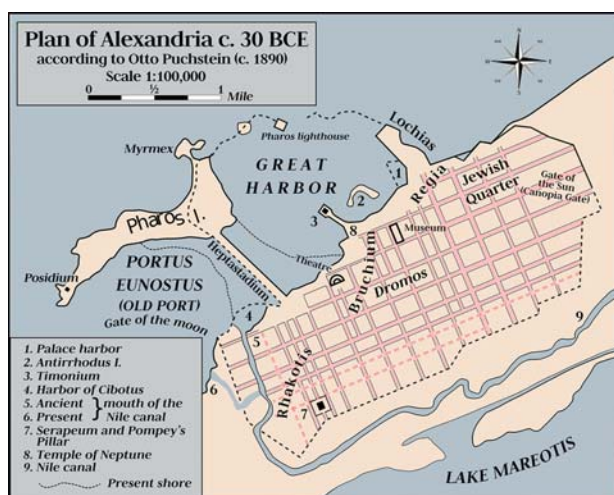
Często podejmowana jest dyskusja: czy ekspozycja archeologiczna to muzeum, muzeum archeologii, rezerwat czy park archeologiczny? Czy może jest ona konglomeratem tych i wielu jeszcze innych form udostępniania i prezentacji dziedzictwa.

W rozprawie doktorskiej poświęconej współczesnej architekturze wystawienniczej Magdalena Gyurkovich

inalienable civil rights guaranteed by the UN. It belongs to the so-called third generation of human rights, legally defined and associated with the growing co-dependence of states in the processes of the ongoing globalisation of the world.

There is often a discussion whether an archaeological exhibition is a museum, an archaeological museum, a reserve or an archaeological park. Or perhaps it is a conglomerate of these and many other forms of providing access to and exhibiting heritage.

In her doctoral dissertation devoted to contemporary exhibition architecture, Magdalena Gyurkovich, when discussing the terminology associated with the subject of her studies, separated the term *museum*, from that of the *paramuseum*¹³.

Ryc. 7. Plan starożytnej Aleksandrii z lokalizacją Brucheionu (po lewej) i wyobrażenie jego wnętrza w oparciu o analogie stylistyczne
Fig. 7. Plan of ancient Alexandria with the location of the Brucheion (to the left) and an imagining of its interior based on stylistic analogies

omawiając terminologię związaną z przedmiotem badań rozróżnia pojęcie *muzeum* od pojęcia *paramuzeum*¹³.

Definicję *muzeum* autorka opiera na zbliżonych do siebie definicjach opracowanych przez ICOM (International Council of Museum) i UNESCO, które określają muzeum jako *niedochodową, trwałą instytucję w służbie społeczeństwa i jego rozwoju, otwartą dla publiczności, która pozyskuje, konserwuje, bada, upowszechnia i wystawia materialne i niematerialne dziedzictwo ludzkości i jej środowiska dla edukacji, nauki i rozrywki*. Ta definicja została przytoczona z powołaniem się na pracę Mirosława Borusiewicza¹⁴. Jest ona zresztą zbliżona do definicji, jaką zaproponował już w latach 80. ub. stulecia Zdzisław Żygulski, widząc muzeum jako „instytucję trwałą, nie obliczoną na zysk, pozostającą w służbie społeczeństwa i jego rozwoju, otwartą dla publiczności, mającą za zadanie gromadzenie, konserwowanie, badanie, rozpowszechnianie i wystawianie materialnych świadectw dotyczących człowieka i jego otoczenia, a to dla studiowania, edukacji i przyjemności”¹⁵.

Warto przypomnieć, że muzeum przeszło długą ewolucję od czasów antycznych, kiedy grecki termin *mouseion* oznaczał miejsce przeznaczone dla muz, które odbywały rytualne tańce w obecności swej matki

The definition of the museum was based by the author on similar definitions developed by ICOM (International Council of Museums) and UNESCO, which define a museum as a *non-profit, permanent institution in service to society and its development, open to the public, which procures, conserves, studies, shares and exhibits the tangible and intangible heritage of humanity and its environment for the purposes of education, science and entertainment*. This definition was cited with a reference to a work by Mirosław Borusiewicz¹⁴. In fact, it is close to the definition that was proposed by Zdzisław Żygulski already in the 1980's, who saw the museum as a “permanent institution, not orientated towards profit, remaining in the service of society and its development, open to the public, tasked with the gathering, conservation, study, publication and exhibition of material evidence concerning man and his surroundings, for the purpose of study, education and pleasure”¹⁵.

It would be good to mention that the museum has undergone a long evolution since ancient times, when the Greek term *mouseion* signified a place meant for the muses, who performed ritual dances in the presence of their mother, Mnemosyne – the goddess of memory. This place was initially meant solely for the practicing

Mnemosyne – bogini pamięci. Miejsce to początkowo było wyłącznie przeznaczone także dla uprawiania poezji i filozofii, ale później stało się także miejscem naukowych dysput i rozważań, odpowiednio wyposażone w pomieszczenia i sale wraz ze zbiorami narzędzi i przedmiotów służących do badań.

Interesującym przykładem antycznego *mouseionu* był kompleks Aleksandryjski opisywany przez starożytnych i średniowiecznych historyków. Został on wzniesiony w Aleksandrii w 295 roku p.n.e. przez Ptolemeusza I Soltera z inspiracji filozofa Demetriusza z Faleronu (ucznia Arystotelesa) jako kompleks gmachów, który przeszedł do historii jako Muzeum Aleksandryjskie, ale pod względem funkcjonalno-programowym nie miał on nic wspólnego ze znanymi nam muzeami XIX-wiecznymi, ponieważ jego charakter przypominał raczej współczesne interdyscyplinarne centra naukowo-badawcze, gdzie rozwijana jest wiedza i nauki zarówno humanistyczne, jak i ścisłe.

Najważniejszą częścią Aleksandryjskiego Mouseionu był tzw. *Brucheion*, czyli słynna Biblioteka Aleksandryjska, a jej nazwa wywodzi się z nazwy dzielnicy miasta *Bruchium*, w której była zlokalizowana. Na podstawie informacji pozostawionej przez sycylijskiego historyka z I wieku p.n.e. Diodurusa Siculusa możemy odtworzyć niezwykłą strukturę tej instytucji publicznej, która składała się z biblioteki głównej, z której zbiorów mogli korzystać jedynie wybrani uczeni na podstawie specjalnych uprawnień, oraz jej filii usytuowanej koło świątyni Serapisa, której zbiory dostępne szerszemu gronu czytelników zawierały duplikaty najważniejszych pozycji znajdujących się w bibliotece głównej.

Imponujące były też rozmiary obu zbiorów ksiąg, choć trudne do sprecyzowania wobec różnych relacji historycznych. Według informacji pochodzącej od Eratostenesa z Cyreny, zarządzającego zbiorami w czasach ptolemejskich, w bibliotece głównej znajdowało się blisko pół miliona wolumenów, zaś w filialnej ponad czterdzieści tysięcy.

Jak napisał Andrzej Kadłuczka¹⁶, ...*funkcja Mouseionu ... stwarzała znakomite warunki dla prowadzenia studiów i badań humanistycznych, czy eksperymentów naukowych w dziedzinach nauk ścisłych. Mouseion był zatem w antycznym świecie tym, czym dziś są nowoczesnie urządzone i zarządzane centra naukowo-kulturalne.* Autor ten zwraca uwagę na ewolucję, z jaką mamy do czynienia we współczesnej muzeologii, której przykładami mogą być słynna modernizacja Luwru zrealizowana przez architekta Iong Ming Peia czy ostatni głośny Master Plan dla *Museumsinsel* w Berlinie, autorstwa architektów Giorgio Grassiego, Davida Chipperfielda i Mathiasa Ungersa, którym postawiono ambitne i nowatorskie zadanie stworzenia oryginalnego, otwartego na zmiany w filozofii ochrony dziedzictwa i muzealnictwa – i metodologicznie holistycznego modelu uniwersalnego muzeum – centrum sztuki i kultury światowej, uważając, że przykłady te ...*wpisują się w nurt nowego myślenia o muzeum – new museology – jako instytucji ściśle zintegrowanej z system holistycznie rozumianej ochrony dziedzictwa kulturowego. Idea new museology, która w latach 70. została zaproponowana*

of poetry and philosophy, yet it later also became the site of scientific disputes and discussions, appropriately equipped with rooms and halls, along with sets of tools and items used in research.

One interesting example of a *mouseion* was the Alexandrian complex described by ancient and medieval historians. It was erected in Alexandria in 295 BCE by Ptolemy and Solter, inspired by the philosopher Demetrius of Phaleron (a student of Aristotle) as a complex of buildings which went down in history as the Alexandrian Museum, yet in functional and programmatic terms it had nothing in common with the nineteenth-century museums that we know of, because its character resembled a complex of contemporary interdisciplinary scientific and research centres, where knowledge, as well as the humanities and science, is developed.

The most important part of the Alexandrian Mouseion was the so-called Brucheion, the famous Library of Alexandria, its name derived from the name of the city district of Bruchium, in which it was located. On the basis of information left by Diodorus Siculus, a Sicilian historian from the first century BCE, we can recreate the extraordinary structure of this public institution, which was composed of a main library, whose collections were accessible only to selected scholars on the basis of special privileges, as well as a branch located near the temple of Serapis, whose collections were available to a wider group of readers and which contained duplicates of the most important positions found in the main library.

The size of both book collections was also impressive, although difficult to precisely define in light of the differences between historical accounts. According to the account of Eratosthenes of Cyrene, a librarian, in Ptolemaic times the main library contained roughly around half a million volumes, while its branch contained over forty thousand.

As Andrzej Kadłuczka¹⁶ wrote, ...*the function of the Mouseion... provided excellent conditions for the conducting of studies and humanistic research, or scientific experiments. The Mouseion was to the ancient world that which modernly equipped and managed scientific and cultural centres are today.* Examples of which include the famous modernisation of the Louvre performed by the architect Ioh Ming Pei, or the latest famous Master Plan of the *Museuminsel* in Berlin, by the architects Giorgio Grassi, David Chipperfield and Mathias Ungers, who were given the ambitious and innovative task of creating an original model of a universal museum, one that is open to changes in the philosophy of the protection of heritage and museology and methodologically holistic – a centre of global art and culture, believing that these examples ...*are in line with the current of thinking about museums in a new way – a new museology – as an institution closely integrated with a system of a holistically understood protection of cultural heritage. The idea of new museology, which was proposed by ICOM academic circles in the 1970's, gave rise to revolutionary changes in museology*¹⁷.

przez środowisko naukowe ICOM data początek rewolucyjnym zmianom w muzealnictwie¹⁷.

Ale jak się okazuje, ten ptolemejski model muzeum przetrwał aż do czasów oświecenia, skoro komentując ewolucję muzeum Paul Naredi-Rainer, wybitny austriacki historyk sztuki i krytyk architektury, profesor Uniwersytetu w Innsbrucku, wyraził opinię, że aż do początków XVIII wieku była to instytucja w pierwszym rzędzie naukowa – akademia uczonych, a dopiero w drugim planie było to miejsce przechowywania zbiorów, przede wszystkim niezbędnych do prowadzonych tam prac badawczych (przedmiotów i narzędzi naukowych, dzieł sztuki oraz zbiorów ksiąg i dokumentów). Dopiero w XIX wieku muzeum zaczęło oznaczać specjalnie wznoszony budynek gwarantujący możliwość bezpiecznego przechowywania cennych kolekcji i ich publicznej prezentacji i dający także możliwość prowadzenia badań nad nimi¹⁸.

W świetle współczesnej, wciąż żywej dyskusji o tym, czym jest muzeum, jaka jest misja tej instytucji i jakie funkcje winno spełniać, można przyjąć, że wspomniane przez Magdalenę Gyurkovich instytucje „paramuzealne” są w gruncie rzeczy częścią szeroko rozumianego współczesnego muzeum realizowanego w myśl idei *new museology* wraz ze wszystkimi sprzecznościami i wątpliwościami. Jak bowiem powiada Joseph Margolis, amerykański filozof i zwolennik relatywizmu, *trudno lapidarnie odpowiedzieć na pytanie: do czego służy muzeum?*¹⁹. Na swoistą dychotomię instytucji muzealnej zwrócił także uwagę znany dobrze także w Polsce krytyk i historyk architektury Charles Jencks, który uważa, że współczesne muzeum jest instytucją, która realizuje różne, sprzeczne ze sobą zadania. Według Jencksa podstawowym celem muzeum jest kultywowanie pamięci kulturowej, a środkiem do realizacji tego celu jest gromadzenie i przechowywanie obiektów. Ta sprzeczność polega na tym, że muzeum w swej misji nauczania i ukazywania świata wartości opiera się na sztuce i nauce, ale jest współczesne muzeum jednocześnie miejscem rozrywki, centrum komercyjnym i ośrodkiem przemysłu kulturalnego²⁰.

Można postawić kolejne pytanie: czy nie jest to sprzeczność pozorna? Czy jest to może istota nowego modelu instytucji muzealnej, której zadaniem jest także „bawiąc – uczyć”? Czy może jest narzędziem pozwalającym łatwiej zgłębić tajniki wiedzy, które to narzędzie stosował wybitny amerykański fizjoterapeuta Glen Doman, uważając, że *zabawa jest nauką, nauka zabawą. Im więcej zabawy, tym więcej nauki*²¹. Maria Popczyk twierdzi, że jest wiele źródeł sprzeczności charakteryzujących muzeum. Są to *przemiany i postęp w dziedzinach naukowych z nim związanych, różnicowanie typów, czy stanów racjonalności właściwych dla różnego rodzaju muzeów czy ekspozycji, wreszcie sprzeczności jakie generuje świat publiczności i świat sztuki*²².

Jest to bardzo trafne stwierdzenie, które pozwala do instytucji muzealnych zaliczyć także ekspozycje archeologiczne – jako ich zróżnicowany typ będący rezultatem przemian i postępu, ale także wyrazem konkretnych stanów racjonalności.

However, as it turns out, this Ptolemaic model of the museum survived as late as up to the period of Enlightenment, seeing as when commenting on the evolution of the museum, Paul Naredl-Rainer, an outstanding Austrian arts historian and architectural critic and a professor of the University of Innsbruck, expressed his opinion that up to as late as the beginning of the eighteenth century it was primarily a scientific institution – an academy of scholars, with the storage of collections, primarily those required for the research work being performed there (scientific items and tools, works of art, collections of books and documents) being only secondary. It was only in the nineteenth century that the term museum started to signify a specifically erected building guaranteeing the possibility of safely storing precious collections and their public exhibition, in addition to providing the opportunity to study them¹⁸.

In light of the contemporary and still lively discussion about what the museum is, what is the mission of this institution and what functions it should perform, we can assume that the “paramuseal” institutions mentioned by Magdalena Gyurkovich are in essence a part of the broadly understood contemporary museum built with the idea of new museology in mind, along with all of its contradictions and doubts. For as Joseph Margolis, an American philosopher and proponent of relativism said, *it is difficult to concisely answer the question about what a museum is used for*¹⁹. The peculiar dichotomy of the museal institution was also pointed at by the well-known – in Poland as well – critic and historian of architecture, Charles Jencks, who believed that the contemporary museum is an institution which performs numerous mutually contradictory tasks. According to Jencks, the fundamental goal of the museum is the cultivation of cultural memory, and the form of realising this goal is the collecting and storage of objects. This contradiction is based on the fact that the museum, in its mission of educating and showing the world of values, is based on art and science, but *is simultaneously a place of entertainment, a commercial centre and a facility of the culture industry*²⁰.

We can ask another question: is this not only an apparent contradiction? Or is it perhaps the essence of a new model of the museal institution, whose task is also teaching through play? Or is it a tool allowing us to better learn the secrets of knowledge, a tool used by the outstanding American physiotherapist Glenn Doman, who believed that *playing is learning and learning is playing. The more playing there is, the more learning there is*²¹. Maria Popczyk claimed that there are many sources of the contradictions that characterise the museum. These are *transformations and progress in the scientific disciplines associated with it, the variety of types or states of rationality appropriate to various types of museums or exhibitions, and finally, the contradictions generated by the world of the audience and the world of art*²².

It is a very accurate statement, which also allows us to count archaeological exhibitions as museums – as their varied type, a result of transformations and progress, but also an expression of specific states of rationality.

- ¹ Z. Rajewski, *Pokaz zabytków w terenie*, Wiadomości Archeologiczne, t. XXX, Warszawa 1964, por. także: A. Kadłuczka, *Rezerwat jako nowoczesna metoda ochrony i prezentacji zabytków architektury i urbanistyki*, Politechnika Krakowska, Zeszyt Naukowy nr 5, Kraków 1981.
- ² *Program rozwoju sieci rezerwatów archeologicznych pomysłanych jako muzea nowego typu*, opracowanie MKiS.
- ³ W. Hensel, *Archeologia żywa*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1973, s. 286.
- ⁴ Ibidem, s. 265.
- ⁵ A.D. Accadi, *La copertura dei siti archeologici: questioni di protezione e comunicazione delle rovine*, w: *Mostrare l'Archeologia per un manuale-atlante degli interventi di valorizzazione*, a cura di Marco Vaudetti, Valeria Minucciani, Simona Canepa, Ed. Umberto Allemandi & c. Torino, Londr, New York 2013.
- ⁶ L. Basso Peressut, P.F. Caliarì, *Architettura per l'Archeologia. Museografia e Allestimento*, a cura di Carolina Martinelli. Prospettive Edizioni, Roma 2014.
- ⁷ A. Kadłuczka, op. cit., s. 6.
- ⁸ Dokument z Nara o autentyzmie, Nara 1994, www.nid.pl. Dz. U. 1996, nr 120, poz. 564.
- ⁹ Ibidem.
- ¹⁰ Ibidem.
- ¹¹ Ibidem.
- ¹² Dz. U. 2003, nr 262, poz. 1568.
- ¹³ M. Gyurkovich, *Współczesne kierunki kształtowania architektury wystawienniczej*, praca doktorska wykonana na Politechnice Poznańskiej pod kierunkiem prof. Wojciecha Bonenberga, Poznań 2016, autorka na podstawie rekomendowanej przez UNESCO klasyfikacji ICOM-u do instytucji paramuzealnych zalicza ogrody zoologiczne, botaniczne, rezerваты przyrody, parki narodowe i kulturowe oraz inne jednostki, tj. planetaria, miasteczka i centra nauki i techniki, a także nie będące muzeami ekspozycje stałe ukazujące osiągnięcia, odkrycia i ciekawostki z dziedziny historii, archeologii, kultury, przyrody, techniki itp., s. 13.
- ¹⁴ M. Borusiewicz, *Nauka czy rozrywka. Nowa muzeologia w europejskich definicjach muzealnych*, Muzeologia, t. 4, Universitas, Kraków 2012.
- ¹⁵ Z. Żygulski, *Muzea na świecie, wstęp do muzealnictwa*, PWN, Warszawa 1982, s. 12.
- ¹⁶ A. Kadłuczka, *Od 'Museionu' do 'Ecomuseum'*. W kierunku holistycznego rozumienia dziedzictwa kulturowego, *Czasopismo Techniczne*, z. 7A (10), Rok 2015 (112), Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, s. 115–132.
- ¹⁷ Ibidem, s. 126.
- ¹⁸ P. Naredi-Rainer, *A Design Manual Museum Building*, Birkhauser – Publishers for Architecture, Basel–Berlin–Boston 2004.
- ¹⁹ J. Margelis, *The Idea of an Art Museum*, w: *The Idea of the Museum. Philosophical, Artistic and Political Questions*, ed. L. Aagaard-Mogensen, *Problems in Contemporary Philosophy*, vol. 6, Leviston, New York 1988, s. 172.
- ²⁰ Ch. Jencks, *The Contemporary Museum*, *Architectural Design*, nr 130, 1977, s. 9, cytata za: M. Popczyk, *Estetyczne przestrzenie ekspozycji muzealnych*, Universitas, Kraków 2008.
- ²¹ G. Doman.
- ²² M. Popczyk, op. cit., s. 37.

Streszczenie

Współczesna socjologia i filozofia podjęły badania fenomenu nazywanego muzealizacją przestrzeni publicznej, które to zjawisko charakteryzuje się nie tylko zwiększonym zapotrzebowaniem społecznym na instytucje muzealne, quasi-muzealne, hybrydy kulturowe czy szerokie archiwizowanie osobliwości i artefaktów z przeszłości, ale także na coraz szybszą absorpcję nowości, które ze względu na ich liczbę jeszcze szybciej tracą swój innowacyjny charakter i przynależność do współczesności.

Ale muzealizacja stanowisk archeologicznych jest nie tylko rezultatem zmiany świadomości społecznej i jej postrzegania przeszłości, skłonnej w coraz szerszym zakresie także takie przestarzałe nowości kolekcjonować i chronić; istotnym źródłem muzealizacji jest także rozwój gospodarczy generujący nowe inwestycje, które „ubocznie” produkują nowe obszary badania przeszłości.

Abstract

Contemporary sociology and philosophy have engaged in the study of a phenomenon called the musealisation of the public space, a phenomenon which is characterised not only by an increased public need for museum or quasi-museum institutions, cultural hybrids, the broad archiving of curiosities and artefacts of the past, but also by an increasingly rapid absorption of novelties, which, due to their number, lose their innovative character and place in contemporaneity ever quicker.

However, the musealisation of the public space is not solely the result of changes in the public conscious and its perception of the past, which is inclined to collect and protect such expired novelties in a broader and broader scope; economic development that is also a significant source of musealisation, generating new development projects, which, as a “side effect”, produce new sites for the studying of the past.